Націоналізм — це стан свідомості (a state of mind). Історичний процес може бути проаналізований як послідовність змін у груповій психології, у ставленні людини до всіх проявів індивідуального і суспільного життя. Такі чинники як мова, територія, традиції, такі почуття як зв'язок з рідною землею, Heimat, зі своїм родом та видом набувають різних позицій на шкалі цінностей в процесі змін у груповій психології. Націоналізм — це ідея, idee-force, яка наповнює людський мозок і серце новими думками і новими почуттями та спонукає людей втілювати свої переконання в організованій діяльності. Нація, таким чином, це не просто група, яку тримає разом і животворить спільна свідомість, а ще й група, яка прагне набути самовираження в тому, що вважає за найвищу форму організованої діяльності — в незалежній, суверенній державі. Доки нація не може досягти такої довершеності, вона змушена задовольнятися певною формою автономії або до державної організації, яка, однак, завжди має схильність у певний момент, момент "звільнення", перетворитися на незалежну державу. Націоналізм вимагає національної держави; створення національної держави зміцнює націоналізм. Тут, як і в інших історичних явищах, ми маємо справу з безперервною взаємозалежністю та взаємодією.

"Нація — це стан свідомості, який відповідає певній політичній реальності"1 (to a political fact) або ж прагне відповідати певній політичній реальності. Це визначення відбиває генезис націоналізму і модерної нації, яка народилася з поєднання певного стану свідомості, способу мислення і даної політичної форми. Спосіб мислення, ідея націоналізму надали формі нового змісту і значення; форма надала ідеї засоби для організованого втілення її проявів та прагнень. Як ідея, так і форма націоналізму розвивалися ще до доби націоналізму. Ідея походить від давніх євреїв та греків і була знов покликана до життя в Європі в часи Відродження та Реформації. В часи Відродження літератори заново відкрили греко-римський патріотизм; але цій новій настанові (attitude) тоді не вдалося стати набутком широких верств, а її секуляризм невдовзі був зметений поверненням Європи до релігії в ході Реформації та Контрреформації. Але Реформація, особливо у формі

кальвінізму, відродила націоналізм Старого Заповіту. За сприятливих умов, які склалися в Англії, нова національна свідомість англійців як побожних людей в ході революції XVII століття поширилася на всю націю. Тим часом в Західній Європі нова політична влада, влада абсолютної монархії, утворила нову політичну форму — сучасну централізовану незалежну державу; вона стала тією політичною формою, в яку під час Французької революції була інфільтрована ідея націоналізму, наповнюючи її спільною для всіх громадян свідомістю та уможливлюючи політичну і культурну інтеграцію мас в єдину націю. З приходом націоналізму маси перестали належати до нації, а стали нацією0. Вони почали пов'язувати себе з нацією, цивілізацію з національною цивілізацією, своє життя і виживання — з життям і виживанням нації. Націоналізм відтоді став домінувати в усіх почуттях та настановах мас; його почали використовувати і для виправдання державної влади, і для легітимізації застосування державою сили як проти своїх власних громадян, так і проти інших держав.

Суверенітет має подвійне значення. Один його аспект стосуєть-ся відносин держави з її громадянами, другий — відносин між державами. Подібно до цього, почуття націоналізму є подвійним. Всередині нації (intranationally) він веде до живої симпатії між всіма членами нації;

між націями (internationally) він проявляється у байдужості, недовірі, а то й ненависті до людей, які перебувають зовні національної орбіти. У внутрішньонаціональних відносинах люди керуються не тільки переконанням про наявність сталих спільних інтересів, а й почуттям симпатії, відданості і навіть готовності до самопожертви. У міжнаціональних відносинах вони керуються переконанням про відсутність сталих спільних інтересів між різними державами й почуттями, які варіюють від повної байдужості до найсильнішої антипатії, та можуть дуже швидко змінюватись у межах цієї шкали. Нація — не що інше, як частина людства — схильна видавати себе за ціле. Взагалі ж до цього крайнього висновку не приходять, оскільки зберігають свій вплив ідеї донаціоналістичної доби. Ці ідеї становлять основу західної цивілі-зації — як християнства, так і освіченого

раціоналізму: це віра у єдність людства та пошанування індивіда як найвищої цінності. Лише фашизм, цей безкомпромісний ворог західної цивілізації, привів націоналізм до його крайнього прояву — тоталітарного націоналізму, в якому людство і індивід зникають, не залишається нічого, крім нації, яка стала винятковою та всеосяжною (the one and the whole). <...>

В добу націоналізму нації є великими корпоративними особис-тостями історії; відмінності в їхньому характері та світогляді нале-жать до найважливіших чинників, які визначають перебіг подій. Лише в цю добу воля націй, радше ніж воля індивідів, династій або ненаціо-нальних утворень, таких як церква чи класи, набуває вирішального значення; а тому розуміння їхньої історії потребує феноменології націй та їхніх характерів. Ці характери не є визначеними передісторичне або біологічно, не є вони раз і назавжди усталеними; вони є витвора-ми суспільного та інтелектуального розвитку, незчисленних чергу-вань дій та реакцій: частину з них дуже важко розпізнати в потоці минулого, з якого історик відбирає лише ті, які видаються йому сут-тєвими і характерними елементами в системах майже запаморочли-вої складності. Якщо формування національних характерів тривало протягом багатьох століть, то їхня кристалізація відбулася в добу націоналізму. У західному світі, в Англії та Франції, в Нідерландах та Швейцарії, у Сполучених Штатах та в британських домініонах піднесення націоналізму було переважно політичною подією; йому передувало формування майбутньої національної держави або, як у випадку Сполучених Штатів, ці два процеси збігалися в часі. Поза межами західного світу, в Центральній та Східній Європі і в Азії, на-ціоналізм з'явився не лише пізніше, а й переважно на відсталішій стадії суспільно-політичного розвитку: кордони наявної держави та нації, яка народжувалася, збігалися рідко; націоналізм там формувався в протесті проти наявного державного утворення та в конфлікті з ним —не для того, щоб трансформувати його в державу всього народу (people's state), а щоб заново окреслити політичні кордони у відповід-ності з етнографічними вимогами.

Внаслідок нижчої стадії суспільно-політичного розвитку, цей на-ціоналізм народжений поза західним світом, знайшов свій вияв перед-усім у сфері культури. Спочатку це була мрія та надія вчених і по-етів, що не мала підтримки з боку громадської думки — така думка ще й не існувала, її вчені й поети намагалися створити; це було ризикова-не починання скоріше в освіті та пропаганді, ніж у політиці та вряду-ванні. Разом з тим як новонароджений націоналізм, так і весь модер-ний суспільний та інтелектуальний розвиток поза межами Західної Європи перебував під впливом Заходу, який тривалий час залишався і вчителем, і взірцем. І все ж, сама ця залежність від Заходу часто уражала гордість національної освіченої верстви, як тільки ця вер-ства починала розвивати свій власний націоналізм; вона, зрештою, опинялася в опозиції до "чужої" моделі та її ліберально-раціоналістич-ного світогляду.

Будь-який новий націоналізм, отримавши свій початковий по-штовх з культурного контакту з якимось давнішим націоналізмом, шукав свого виправдання та своєї особливості у спадщині свого влас-ного минулого й підносив первісні, давні витоки та своєрідність своїх традицій — на противагу західному раціоналізму та універсальним стандартам. Націоналізм на Заході поставав у зусиллях побудувати націю з огляду на політичну реальність та боротьбу сучасності без занадто емоційного ставлення до минулого; націоналісти Централь-ної та Східної Європи часто створювали ідеальну батьківщину з міфів минулого та мрій майбутнього — пов'язану тісно з минулим і позбав-лену будь-яких прямих зв'язків з сучасністю — зі сподіванням, що вона колись стане політичною реальністю. Отож, їм було вільно прикра-шати її ознаками, за здійснення яких вони не несли безпосередньої відпо-відальності, але які впливали на появу в нації, що виникала, свого власного бажаного образу та своєї "місії". Якщо західний націоналізм був у своїх витоках пов'язаний з концепцією індивідуальної свободи та раціонального космополітизму XVIII століття, пізніший націоналізм Центральної та Східної Європи і Азії легко набував протилежного розвитку. Цьому новому націоналізму, залежному від зовнішніх впливів і водночас опозиційному їм та невкоріненому у політичній та суспільній реальності,

бракувало впевненості у собі; свій комплекс неповноцінності він часто компенсував самозвеличуванням та над-мірною самовпевненістю; власний націоналізм видавався націоналі-стам Німеччини, Росії або Індії чимось незмірно глибшим, ніж націо-налізм Заходу, а тому багатшим у своїх проблемах та можливостях. Постійний пошук значення німецького, російського, індійського на-ціоналізму, роздуми щодо "душі" або "місії" нації, нескінченні обго-ворення відношення власного націоналізму до західного — все це ста-ло характерною особливістю цієї нової форми націоналізму.

Націоналізм на Заході ґрунтувався на нації, яка була витвором суспільних та політичних чинників; націоналізм у Німеччині ґрунту-вався не на раціональній суспільній концепції, а на "природній" ре-альності спільноти, яка тримається разом не з волі її членів чи обов'яз-ком, впровадженим контрактом, а традиційними родинними зв'язка-ми та статусом членів. Німецький націоналізм замінив раціональну правову концепцію "громадянства" на незрівнянно менш визначену концепцію "folk", яка була спершу відкрита німецькими гуманіста-ми, а пізніше розвинена Гердером і німецькими романтиками. Цей [німецький націоналізм] набагато легше підкорявся волі уяви та емоцій. Він, здавалося, був закорінений у темних глибинах первісних часів та проростав крізь тисячі прихованих каналів підсвідомого розвитку, не пронизаний світлом раціональних політичних ідей, а захований в містичному лоні народу, що робило його близьким до первинних сил природи. Ця різниця у концепції нації та націоналізму була історичним наслідком різниці впливу, який мали Відродження та Реформація в Німеччині та в інших країнах Західної Європи.

На Заході Відродження та Реформація створили нове суспільство, в якому середній клас і світська освіта отримали значну перевагу, а універсалістське та імперське римське поняття середньовічного світу було відкинуто не лише на практиці, а й у теорії. Однак у Центральній та Східній Європі ця середньовічна ідея світової імперії зали-шилася і, спираючись на дослідження давнини, здобула навіть нову силу — нереальну, але захоплюючу силу примарного світу. Відродження та

Реформація не змінили політичний і суспільний лад у Німеччині так глибоко, як це вони зробили в інших країнах Заходу; вони відбулися як суто науково-теологічні явища. А далі на схід вони не проникли зовсім — на Росію та Близький Схід вони не вплинули. Таким чином, старі розбіжності між Західною та Східною імперіями ще поглибилися.

Примітки

1. Zangwill I. The Principle of Nationalities. — Watts: London, 1917. — C. 39. Макс Вебер визначає (loc. cit.) націю як "спільні зв'язки почуттів, адекватне ви-раження яких — це власна держава, і які через цю обставину намагаються таку державу створити". Див. також: Zimmern A. E. Nationality and Government, and Other Wartime Essays. — Chatto & Windus: London, 1918. — C. 52.